וירא ג

א. על הכתוב[1] „וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל גו׳ ויעלהו לעולה תחת בנו״, מפרש רש״י: „תחת בנו, מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו[2] הי׳ מתפלל ואומר יה״ר ש־תהא זו כאלו היא עשוי׳ בבני, כאלו בני שחוט כאלו דמו זרוק כאלו בני מופשט כאלו הוא נקטר ונעשה דשן״.

וצריך להבין:

לעיל על הפסוק[3] „קח נא את בנך גו׳ והעלהו שם לעולה״ פרש״י „והעלהו, לא אמר לו שחטהו לפי שלא הי׳ חפץ הקב״ה לשחטו אלא להעלהו להר לעשו־תו עולה ומשהעלהו אמר לו הורידהו״. ודבר זה הודיע הקב״ה לאברהם לאחר זה, כהובא ברש״י על הפסוק[4] „ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי גו״, שהקב״ה אמר לו לאברהם „לא אחלל בריתי ומו־צא שפתי לא אשנה[5] כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו, אסקתי׳ אחתי״.

ומכיון שכבר ידע אברהם „שלא הי׳ חפץ הקב״ה לשחטו אלא להעלהו״ — ועד שאא״פ להיות באופן אחר, כי „מוצא שפתי לא אשנה״, הקב״ה הבטיח לאברהם „כי ביצחק יקרא לך זרע״[6] — צריך המתקה איך זה העלה אברהם את האיל „תחת בנו״, ש„הי׳ מתפלל . . כאלו בני שחוט כו״, הרי הקב״ה „הי׳ חפץ . . לא לשחטו״?

ואין לתרץ, דמזה שנזדמן לו האיל בשעה זו (ובפרט ע״פ פרש״י[7] „שהי׳ (האיל) רץ אצל אברהם״) הבין שהקב״ה רוצה שיקריבנו על המזבח[8] — כי זוהי הוכחה שרצונו של הקב״ה הוא להקריבו ע״ג המזבח[9], אבל לא לחדש רצון ל־הקריבו „תחת בנו״[10].

---

1) פרשתנו כב, יג.

2) לכאורה צ״ל בו (וכבההמשך תומ״י — בבנו'). ונא׳ מכת״י רש״י שתח״י „שהי׳ עובד״ (במקום „שעשה ממנו״). אבל בדפוסים הנפוצים, וכן בדפוס ראשון ושני דפרש״י, שאר כת״י רש״י שתח״י ועוד — הוא כבפנים.

3) כב, ב.

4) שם, יב.

5) תהלים פט, לה.

6) פרשתנו כא, יב.

7) כב, יג ד״ה בקרניו. וראה שם ד״ה והנה איל „מוכן הי׳ לכך משעת ימי בראשית״.

8) וראה רשב״ם, אברבנאל, ספורנו ועוד.

9) ולא יהי׳ המזבח ללא תכלית (אברבנאל כאן) כלל, ובמכל שכן וק״ו מקייץ המזבח (רש״י ויקרא א, ב. שבועות יב, א) שלא יהא „בלא תכלית״ אפילו לזמן קצר. וראה הערה הבאה.

10) ועוד זאת: מאריכות לשון הכתוב „וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל״ משמע, שלא ראה את האיל פתאום, אלא שנשא את עיניו לחפש* אחר בהמה כדי להקריבה „תחת בנו״ (דאל״כ הו״ל להכתוב לקצר „וירא אברהם והנה איל״). וכן מפורש ברד״ק כאן. והיינו שההתעוררות להקריב קרבן באה מצד אברהם. וראה לקמן הערה 24.

[ובאברבנאל כאן מפרש, ש„הי׳ קשה (לאברהם)

*) וע״ד „וישא עיניו וירא״ בריש פרשתנו (יח, ב) — כי אברהם הי׳ „יושב פתח האהל״, „לראות אם יש עובר ושב״ (יח, א וברש״י) — שחיפש אורחים; וכן בתחילת מעשה העקידה — „ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק״ — כי הוצרך לחפש את המקום (ראה רש״י שם „איחר מלהראותו מיד״), וגם ראיית המקום היתה ע״י ש„ראה ענן קשור על ההר״ (רש״י שם).

ויתירה מזו: מדברי רש"י – "והי' מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשוי' בבני" – מוכח, שאברהם עשה דבר זה (הקרבת האיל "תחת בנו") לא מפני ציווי הקב"ה (או שהבין שכן הוא חפצו של הקב"ה), אלא שזה הי' רצונו ו"חידושו" של אברהם, שלכן הוצרך להתפלל להקב"ה שתתקבל הקרבה זו "כאילו היא עשוי' בבני".

והתמי' במקומה: הקב"ה אמר לאברהם "מוצא שפתי לא אשנה לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו" – ואברהם רצה והשתדל להוסיף קרבן "תחת בנו"?!

ב. יש מפרשים שזה הי' "תמורתי[11] מה שהי' בלבו לשחוט את בנו, על דרך ודובר[12] אמת בלבבו", כי מאחר ש"הי' בדעתו לגמור הפעל . . חשב שהי' מחוייב לתת במקומו כופר ותמורת זה במקום זה"[13].

כלומר: עם היות שציווי השם הי' רק "העלהו" ולא "שחטהו", מ"מ, מאחר שאברהם גמר בלבו לשחוט את בנו, חל עליו חיוב לקיים מה שהי' בלבו (עכ"פ – ע"י תמורה) – משום "ודובר אמת בלבבו"[14].

אבל דוחק גדול לתרץ כן בפרש"י – כי לא מצינו אף רמז לתירוץ זה ב־פרש"י: ולאידך, אין התירוץ "פשוט" כ"כ שנאמר שאין רש"י צריך לכותבו ב־פירוש (כי התלמיד יעמוד על זה מעצמו) – שהרי יש מקום לומר להיפך, שבנידון זה לא שייך כלל זה ד"דובר אמת בלבבו", כי מאחר ש"לא הי' חפץ הקב"ה לשחטו", שוב אין מקום לומר שאברהם ישתדל לקיים מחשבתו הקודמת (לו גם באופן ד"כאילו" בנו שחוט), דלא כחפצו של הקב"ה.

ולכן, גם את"ל שרש"י ס"ל שיש מקום לביאור זה, הו"ל לכותבו בפירוש (וכמדובר כמ"פ, שרש"י כתב פירושו בשפה ברורה מבלי שיצטרך הלומד לחפש ביאור במפרשים כדי להבין כוונתו).

ג. ויובן זה בהקדים עוד תמי' בכתובים אלה – שלא מצינו שרש"י מתרצה:

בכתובים מסופר[15], דכאשר שלח "אברהם את ידו . . לשחוט את בנו" קרא אליו מלאך ה' "ויאמר אל תשלח ידך אל הנער גו' כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני", ולאחרי שראה אברהם את האיל "ויעלהו לעולה תחת בנו", קרא אליו מלאך ה' "שנית מן השמים, ויאמר בי נשבעתי נאום ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך, כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך גו' והתברכו בזרעך גו'".

ואינו מובן (כמו שהקשו במפרשים[16]):

שתהי' ביאתו אל המקום ההוא לבטלה ובנין המזבח ועריכת העצים ללא תכלית ונשא עיניו וכו'" (וראה פסיקתא רבתי פ' בחודש השביעי). אבל ראה רש"י (כב, יב) דאברהם אמר להמלאך "לחנם באתי לכאן", ומוכח מזה ש(המשך) המענה "כי עתה ידעתי גו'" בי־טל טענה זו, דאין ביאתו לחנם, כי הנסיון גופא הוא התכלית).

11) ספורנו כאן.

12) תהלים טו, ב.

13) אברבנאל כאן.

14) ראה ב"ב פח, א וברבינו גרשום ורשב"ם. פרש"י מכות כד, א.

15) כב, י ואילך.

16) אברבנאל (שאלה הכ"ב), צרור המור ועוד. ולהעיר מרש"י ריש פרשתנו (יח, ב) "שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות". אבל נוסף לזה שכאן אי"ז בגדר שליחות אחרת, הרי עיקר השאלה כאן היא – למה הי' ההפסק דהקרבת האיל כו' בין שתי האמירות.

מדוע הוצרך המלאך לקרוא אליו „שנית מן השמים" למסור לו את כל הברכות המגיעות לו „יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך", ולא אמר לו כל זה בקריאה הראשונה?

ומשמעות הכתובים היא, דאף שאברהם נתברך ברכות אלו „יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך", מ"מ, לא נתברך בהן בפועל עד אחר הקרבת האיל — וטעמא בעי.

ד. ויש לומר הביאור בזה:

החידוש שבברכות אלו, „הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול גו' וירש זרעך גו' והתברכו בזרעך גו'"[17] — אף שכבר נתברך אברהם בתוכן דומה כמ"פ לפנ"ז (כמסופר בפ' לך[18]) — הוא (כמפורש בכתוב) שכאן נשבע הקב"ה עליהן[19] — „בי נשבעתי נאום ה' כי יען גו' כי ברך אברכך גו'" (שע"י השבועה הובטח ששום דבר לא יבטל ברכות אלו[20]).

ועפ"ז אין לתמוה מדוע לא פירש רש"י מהי הסיבה שבגללה באה השבועה דוקא בקריאה „שנית", לאחרי הקרבת האיל — כי זהו מובן מהמסופר בחומש בשבועת הקב"ה בפעם הראשונה:

בהכתובים לאחרי המבול נאמר[21] „ויבן נח מזבח לה' גו' ויעל עולות גו' וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר גו' לא אוסיף לקלל גו' ולא אוסיף עוד להכות גו'", ופירש רש"י „לא אוסיף. ולא אוסיף, כפל הדבר לשבועה, הוא שכתוב[22] אשר נשבעתי מעבור מי נח ולא מצינו בה שבועה אלא זו". הרי מפורש, דזה שנשבע הקב"ה שלא יוסיף עוד להביא מבול, בא ע"י ריח הניחוח מקרבנותיו של נח.

והוא הדבר בנדו"ד: זה שהקב"ה נשבע על הברכות הוא בא ע"י קרבנו של אברהם (— בהקרבת האיל)[23]. ולכן באה שבועה זו רק בקריאה ה„שנית", לאחרי העלאת האיל.

וזהו גם הטעם שרצה אברהם להקריב את האיל[24] „תחת בנו" — כי כדי שקרבנו יפעול שהברכות על נסיון העקידה (שהם ענינים עיקריים לקיומו של עם ישראל) יובטחו לו בשבועה, הי' צ"ל שייכות וקשר בין הקרבן והנסיון. וע"ד שמצינו בקרבנותיו של נח (שפעלו שבועת ה' „לא אוסיף"), דנוסף על זה שהקריבם תיכף לאחרי צאתו מן התיבה (בסמיכות ובהמשך להמבול), הנה הקרבנות עצמם היו מבהמות אלו שניצלו מן

---

17) כב, יז-יח.

18) יב, ב-ג. יג, טז. טו, ה. יז, ו.

19) וכ"ה ברמב"ן כאן (ובארברבנאל (שאלה הכ"ג) הקשה עליו. ואכ"מ). וראה רד"ק כאן פסוק טז-יז. ועוד.

20) בלשון הרמב"ן (ועד"ז ברד"ק) „שלא יגרום שום חטא" (וראה רש"י וישלח לב, יא).

ואין רש"י צריך לפרש זה — כי זהו פשטות תוכן ענין השבועה, ובלשון הכתוב שהובא ברש"י כאן „לא אחלל בריתי". וכמפורש ג"כ לעיל גבי נח ע"ד שבועת השם ובריתו (נח ח, כא ובפרש"י. שם ט, יא) שלא יביא עוד מבול לשחת הארץ, אף „כשתעלה במחשבה לפני להביא חושך ואבדון לעולם" (רש"י שם ט, יד).

21) נח ח, כ-כא.

22) ישעי' נד, ט.

23) ראה מדרש תדשא פי"ד: ע"י הקרבן קבלו אברהם יצחק ויעקב ברכת עולם שנאמר כי נשבעתי נאום ה'. ובפרקי דר"א (ספל"א): עלה ריח ניחוח של איל לפני כסא הכבוד וערב לו כריח ניחוח של יצחק ונשבע לברכו כו'.

24) וע"פ הנ"ל הערה 10 — חיפש אברהם בהמה כדי להקריבה „תחת בנו".

המבול[25] — כמו"כ בענייננו, שכדי לקשר קרבן זה עם עקידת יצחק הקריב אברהם את האיל „תחת בנו".

ה. עפ"ז מובנת ג"כ האריכות בפרש"י על הכתוב „תחת בנו" — „על כל עבודה שעשה ממנו הי' מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאילו היא עשוי' בבני (והולך ומפרט כל העבודות —) כאלו בני שחוט . . דמו זרוק . . מופשט . . נקטר ונעשה דשן" — כי זה מבליט ביותר את הקשר שבין הקרבת האיל למעשה העקידה, שע"י הקרבת האיל „תחת בנו" פעל אברהם שיצחק עצמו יהי' בגדר של קרבן.

כלומר: בכוונת הכתוב שהקרבת האיל היתה „תחת בנו" הי' אפשר לפרש, שהקרבת האיל היתה במקום הקרבת בנו, והיינו שע"י הקרבת האיל הסתלק מ„בנו" גדר של קרבן, וחל על האיל[26]; ומחדש רש"י, שהפירוש ב„תחת בנו" הוא להיפך, שע"י הקרבת האיל ה"ז „כאילו היא עשוי' בבני", וע"י זה חל על יצחק גדר קרבן. ודבר זה — חלות גדר קרבן על יצחק ע"י הקרבת האיל — הי' „חידושו" של אברהם, ולכן הוזקק להתפלל ע"ז להקב"ה — „יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשוי' בבני".

והסברת הדבר: כוונתו של הקב"ה במעשה העקידה היתה לכאורה רק לנסות את אברהם (כמפורש בקרא[27]), שיהי' מוכן בהחלט גמור להקריב את בנו יחידו לה', אבל לא שיצחק ייעשה[28] קרבן בפועל*[28] (כי, אדרבה, „מוצא שפתי לא אשנה", ולכן אמר „העלהו" ולא „שחטהו", כי „לא הי' חפץ הקב"ה לשחטו");

אבל אברהם, שרצה לפעול שבועת הקב"ה (על ידי „ריח ניחוח" דקרבנות, כנ"ל), השתדל שיחול על יצחק גדר קרבן[29], כדי שבמעשה העקידה תהי' גם

---

25) ראה פרש"י נח ז, ב. ח, כ.

26) ראה אברבנאל שבהערה 13. ולהעיר מב"ר פרשתנו פנ"ו, ט.

27) פרשתנו כב, א.

28) ולהעיר ממשנ"ת במק"א (סה"מ פר"ת ע' קז. סה"מ תיש"א ע' 289. ובארוכה ד"ה נתת תשל"ו פ"ה, פ"ט (סה"מ מלוקט ח"א ע' קפח-ט. שם ע' קצג). וש"נ) בגדר ענין הנסיון, שכמה מהם ענינם הוא רק — מנגד לעבודת האדם, הגברא, ואין בהנ"ל „חפצא" [כמו נהר דעקידה (תנחומא פרשתנו כב) דכשירד אברהם לתוך הנהר נתבטלה מציאותו, כי כל מציאותו היתה רק כדי לנסותו כו'].

*28) כי פשיטא דמ"ש (כב, ב) „והעלהו שם לעולה" אין הכוונה שעל ידי העלי' לחוד חל על מי שהוא שם „עולה" [ואדרבה, ע"ד הפשט (וההלכה) זה (שם עולה) נעשה בדוקא קודם הכניסה להעזרה, ועאכו"כ קודם ההעלאה למזבח] — כ"א (בלשון רש"י שם) „העלהו להר לעשותו עולה", היינו שיהי' ג"כ ענין דעשוי' — ולכן שאל אברהם שיעשה בו חבלה וכו' (דאינו מובן לכאורה כלל שייכות חבלה . . לקרבן! — וראה לקמן סעיף ז).

29) ועפ"ז יומתק (יתורץ?) איך יצחק „נתקדש . . להיות עולה תמימה" (רש"י תולדות כה, כו. כו, ב) ע"י עלי' לחוד למזבח?* — וע"פ הנ"ל, נעשה זה

---

*) אבל לא כל מעשהו של עולה, היינו שחיטה — כ"א רק „העלהו": אלא אברהם, שרצה שיחול על יצחק גדר קרבן בפועל, הקריב את האיל „תחת בנו" והתפלל שיהא נחשב „כאילו היא עשוי' בבני", כד-לקמן בפנים. וראה לקמן הערה 29 ובשוה"ג שם.

*) שהרי עכצ"ל שהכוונה כאן לקדושה מעין קדושת העולה לאחרי הקרבתו ולא לקריאת שם בלבד, שזה נעשה לפני העלי' למזבח (ראה לעיל הערה *28).

[ובמפרשי רש"י תולדות כו, ב (מב"ר פס"ד, ג) שיצחק נתקדש להפסל ב„יוצא". אבל צע"ג איך אפ"ל (ע"ד הפשט) — שחי נפסל . . ביוצא! — ומפורש בכה"ג שרק ז' ימי המילואים „לא יצא", משא"כ אפר דקרבן, וק"ל. וראה בארוכה לקו"ש חט"ו ע' 200 ואילך (ובהערה 7 שם)].

המעלה של „קרבן" (ועי"ז הברכות על מעשה העקידה יובטחו לו באופן של שבועה); ולכן הקריב את האיל „תחת בנו", והתפלל להקב"ה „יהי רצון שתהא זו כאילו היא עשוי' בבני".

[ובזה יומתק המשך הכתוב „בי נש־בעתי גו' יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך", שמש־מעו, ש(גם) השבועה שאחרי הקרבת ה־איל היא „יען" (תוצאה מזה) ש„עשית גו' ולא חשכת את בנך את יחידך" — כי (גם) ע"י הקרבת האיל הראה אברהם שלא חשך את בנו יחידו מהשם, מכיון שהת־פלל אז ש„תהא זו כאלו היא עשוי' בבני"[30].

ו. אבל עדיין חסר ביאור: הן אמת שמצינו גבי נח ששבועת ה' באה על ידי „ריח הניחוח" של קרבנות — מ"מ, בנדו"ד, איך יתכן לומר שנסיון העקידה עצמו, שבו גילה אברהם שמוכן להקריב את בנו יחידו לה', אין בו כדי לפעול שבועת ה', ורק הקרבת האיל „תחת בנו" היא היא הגורמת שבועת ה'[31]?

ויש לומר הביאור בזה:

אף שבמעשה העקידה גילה אברהם שהי' מוכן ומזומן למסור בנו יחידו לה', מ"מ, אין זה עדיין בגדר ודאי של קרבן, כי לא בא לידי הקרבה בפועל. כי גם לאחרי ההחלטה בלב שלם, וכל ההכנות שעשה כדי להקריב את יצחק כקרבן, ש„כבש את רחמיו" כדי למוסרו לה' — עכ"ז, מכיון שלא עשה לו „מאומה"[32] ולא באה הקרבה זו בפועל, הרי אין זה ודאי. וכמובן בפשטות, שאינה דומה כלל כבישת הרחמים בההכנות „לשחוט את בנו" לכבישת הרחמים הדרושה בעת העשי' בפו"מ[33].

[וע"ד מעלת האדם המוסר נפשו לה־שם בפועל ממש, לגבי זה שמסירת נפשו היא רק בכח[34] (אף שהחליט במחשבתו להיות מוכן (כשיבוא לידו) למסור נפשו לה'). כי כאשר האדם צריך למסור את עצמו בפועל, עליו לעורר בנפשו תקי־פות וכחות ביתר שאת ויתר עז מהכחות שהוא מעורר להיות מוכן לזה במחשבה לחוד, וכמובן בפשטות].

ובמילא: בנוגע לנסיון העקידה הי' מספיק גם ה„כבש את רחמיו" שבההכנה של אברהם, כי בזה כבר „ידעתי כי ירא אלקים אתה"[4] וכו' — מ"מ, עדיין אין בזה העילוי שבקרבן, הקרבה לה' (בפועל).

ז. וזהו ג"כ הטעם דכאשר א"ל ה־מלאך לאברהם „אל תשלח ידך אל ה־נער" אמר אברהם „אעשה בו חבלה ואו־ציא ממנו מעט דם"[35] — דלכאורה, מהי

ע"י שחיטה כו' ושריפת האיל „תחת בנו", שהקב"ה קיבל תפילתו שיהא נחשב „כאילו היא עשוי' בבני" (וראה רש"י פרשתנו כב, יד (וכן בחוקותי כו, מב) „אפרו של יצחק צבור כו'"). וראה לקו"ש חכ"ה ע' 131.

30) להעיר גם מכלי יקר כאן.

31) כלומר: אף שבהקרבת האיל יש המעלה דקרבן (הפועל שבועת ה') — מ"מ, בנוגע ליצחק (היינו חלות גדר קרבן על יצחק), במה עדיפא מחשבת וכוונת אברהם בהקרבת האיל „תחת בנו", לגבי מעשה העקידה עצמו?

32) פרשתנו כב, יב ובפרש"י.

33) להעיר מאברבנאל כאן (השאלה הב') „איך יאמרו . . כדי . . שתצא לפועל, כי הוא לא שחט בפועל את יצחק בנו ומי יודע אם ה' מתחיל לשחוט בראותו טפת דם אם ה' מתחרט ויכמרו רחמיו ולא יצא דבר לפעל".

34) ראה בארוכה שערי תשובה (לאדמו"ר האמצעי) ח"א ד"ה אחרי ה"א פל"ז־ח. ועוד.

35) רש"י שבהערה 32. — ע"פ הערה 29 יתורץ הקס"ד „אעשה בו חבלה כו'", אף שיצחק עולה תמימה.

התועלת בהוצאת מעט דם, הרי גם בזה לא יקיים הציווי[35] ד„העלהו . . לעולה"? — אלא מפני שע"ז יורגש בו הענין ד־מסירה בפועל[36].

ולכן, כאשר ענהו המלאך „אל תעש לו מאומה", „אל תעש בו מום"[32] — ורצה אברהם שבמעשה העקידה יהי' בו העי־לוי של קרבן — הקריב את האיל „תחת בנו", ובכל עבודה ועבודה שעשה בהאיל התפלל ואמר „יהי רצון שתהא זו כאילו היא עשוי' בבני":

כאשר אברהם שחט את האיל, חשב והרגיש בנפשו שהוא שוחט את יצחק (ועד"ז בשאר העבודות שעשה בהאיל), באופן שבהקרבת האיל הי' מעורר בעצ־מו המדה ד„כובש את רחמיו" בפועל, שהרי בעת מעשה השחיטה הי' מורגש במחשבתו[37] שהוא שוחט את יצחק.

וע"ז התפלל אברהם, שע"י מחשבה והתעוררות זו יהי' נחשב „כאילו היא עשוי' בבני", העילוי שבהקרבה בפועל;

וע"ז בא מענה השם (על ידי המלאך) — „בי נשבעתי נאום ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה גו' כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך גו' וירש זרעך את שער אויביו",

שזה יקויים ובמילואו „בגאולה העתי־דה לנו"[38], במהרה בימינו ממש.

(משיחת ש"פ וירא תשל"ז)

---

36) ראה אברבנאל שבהערה 33: בראותו טפת דם כו'.

37) עיין שע"ת שם פרטי הדרגות שבמסנ"פ בכח.

38) רמב"ן פרשתנו כב, טז בסופו. ולהעיר מפרקי דר"א (ספל"א) שקרן ימין של האיל „עתיד לתקוע בו לעתיד לבא". וראה המשך יונתי תר"ם ע' מג.